La posada en valor dels diferents tipus de patrimonis: El cas dels Ports

Salvador CARBÓ I SABATÉ
president de l'Ecomuseu dels Ports, Horta de Sant Joan

En primer lloc, voldria agrair a l'Institut Ramon Muntaner la creació d'aquests Espais Despuig, que han de ser una eina per al debat i la reflexió a l'entorn del món cultural, de la participació i la implicació que han tingut i tenen els centres d'estudis. En segon lloc, també em correspon -com a ebrenc-, donar les gràcies per haver batejat aquests espais amb el nom de Cristòfol Despuig, autor d'una de les obres més importants de la literatura catalana del segle XVI i, probablement, un dels personatges més rellevants que hem tingut al territori des de la conquesta cristiana als nostres dies. Per cert, no n'hi ha gaires més, la qual cosa ens dóna una idea de la pobresa intel·lectual del territori, fet que a través de la història ha repercutit, no tant sols en l'aspecte cultural, sinó també en el social i l'econòmic.

En aquest Primer Espai Despuig, on el tema a debatre és sobre l'ús i abús del patrimoni en els territoris de parla catalana, la meva aportació tant sols pot ser des del punt de vista de l'experiència viscuda en entitats de les quals formo part, com són el Centre d'Estudis de la Terra Alta, del qual vaig ser president onze anys, entre el 1984 i el 1995; del Centre Picasso d'Orta, del qual sóc secretari des dels seus inicis; i del Centre de Documentació. Ecomuseu dels Ports, fundat el 1996 i del què, actualment, exerceixo la presidència. L'àmbit territorial és, bàsicament, el massís dels Ports, situat en la confluència de la Franja, el Principat i el País Valencià, i molt especialment en un municipi, Orta (Horta de Sant Joan) que, de no ser per la línia divisòria administrativa i política del riu Algars, seria de la comarca del Matarranya en lloc de la Terra Alta, a l'igual que d'altres municipis, avui del Matarranya, serien més de la Terra Alta. Tot plegat un embolic territorial, nacional i comarcal, però resumint-ho: tres fronteres, tres administracions, una cultura i una sola llengua, però la política ho fa més complicat, sobretot quan es tracta de reconèixer la unitat lingüística del territori. És per això que quan parlem de patrimoni a l'interior de les Terres de

l'Ebre, i concretament a la comarca del Matarranya, el patrimoni representat per la llengua, és sense cap mena de dubte el més amenaçat i, per tant, el que requereix més atenció i dedicació. Si es perd la parla, amb ella també es perd el signe d'identitat més important de la seva gent. Hi ha elements patrimonials que en el pas del temps es poden recuperar, però n'hi ha d'altres que, quan es perden, són irrecuperables. És per això que no hi ha d'haver cap mena de dubte: aquests són prioritaris, enfront d'altres com el patrimoni natural, representat pel massís dels Ports, o l'arquitectònic, amb el Renaixement com a màxim exponent, també importants.

6.1.- El patrimoni identitari: des de la llengua als topònims

Voldria referir-me a dos exemples per il·lustrar millor la situació de la llengua a l'interior de la comarca del Matarranya. Un d'ells té lloc a Calaceit: durant les festes de Carnaval del 2004, la Comissió de Festes organitzà un espectacle amb un pallasso tortosí, de nom artístic "Moniato". Abans de l'actuació, el regidor de Cultura de l'Ajuntament (PP) li comunicà a l'artista que si feia la representació en català, no li pagarien. L'actuació es va fer en castellà, davant d'un públic catalanoparlant. L'altre exemple té lloc al municipi de Maella, també de la comarca del Matarranya: si hi pregunteu quin idioma parlen, us diran que "*Quan Déu va fer el món va dir: vatres palareu castellà, i vatres català, però quan los de Maella li vam preguntar: i natres que parlarem? Vatres –els va dir Deu– parleu el que vullgau. I des d'allavons parlem maellà*".

Els dos casos exposats ens escenifiquen dos vessants del mateix problema: l'un, la ignorància d'una població que en el fons pot arribar a creure que la llengua que parla no té res a veure amb el català i que, passant-ho a un nivell més ampli de la comarca, es podria traduir a que el què parlen no és una variant del català, sinó el que ells en diuen "xapurreau", que ho defineixen com a barreja entre el castellà i el català, -però que tant sols l'entenen els catalanoparlants-. L'exemple del Carnaval a Calaceit ens demostra la voluntat política d'intentar l'extermini d'una llengua basant-se en la ignorància d'una població que pot arribar a creure que la varietat lingüística que parlen es deu a un designi diví. Davant d'aquest panorama cal una intervenció organitzada per fer front, per un costat, a la desculturalització interessada d'un sector important de la població, i, per altre, per combatre els sectors interessats en fer arribar el límit lingüístic a la ratlla del riu Algars.

Avui, si hi ha alguna entitat que fa front a esta situació al Matarranya és l'Associació Cultural del Matarranya, estructurada com un centre d'estudis, investigant, publicant... però que sap que això no és suficient, que també cal la vessant de la militància i la defensa de la llengua, tant al carrer com a la Diputació General d'Aragó, en front d'unes agressions i d'uns agressors que tenen ideològicament ben clars els seus objectius.

Una altra forma de destrucció, això si, més subtil i desapercebuda per a la gran majoria dels ciutadans, és la destrucció i/o eliminació dels topònims compartits, com ho és el del massís dels Ports. A la part catalana, un dictamen confús de l'Institut d'Estudis Catalans dóna el vist-i-plau a la forma singular de "Port", fórmula promoguda per un petit grup de ciutadans tortosins –majoritàriament canviant la forma plural "Ports" per la singular "Port". Ara ens trobem que un massís compartit per tres comunitats autònomes, a dues d'elles és el massís dels Ports i a l'altra el massís del Port. Si en lloc de fer-ho a Catalunya ho haguessin fet els dels País Valencià, no hi ha dubte que els haguéssim titllat de "blaveros" i secessionistes. Davant d'aquesta arbitrarietat portada a terme per la màxima institució científica catalana, l'Institut d'Estudis Catalans, hi hagué una resposta unànime de condemna per part de quasi tots els centres d'estudis de les comarques que comparteixen el massís, a excepció d'un, incloent-hi el Centro de Estudios del Bajo Aragón (CESBA) amb seu a Alcanyís. La Secció Filològica de l'IEC es comportà d'una forma autista: la resposta que donà als arguments en favor de la forma plural, defensada per les entitats i per importants sectors universitaris (URV – Universitat Jaume I) encara afegien més confusió. Avui en dia el tema no està tancat, caldrà seguir reivindicant la unitat lingüística i territorial que representen les Terres de l'Ebre i que de cap manera poden ser trencades per la divisòria dels rius Sénia i Algars, ni per institucions que estableixen dictàmens sense tenir en compte aquesta realitat, siguin catalanes, valencianes o aragoneses.

6.2.- El patrimoni natural: els Ports

No disposo de dades, però és més que probable que a Catalunya, pel què fa a la defensa del patrimoni, el natural és un als quals s'han destinat més recursos, tant humans com econòmics, en la seva defensa i preservació.

El 1977 tingué lloc el Congrés de Cultura Catalana; a les acaballes d'aquest congrés, i dintre de l'àmbit de Salvaguarda del Patrimoni Natural, es van organitzar unes jornades a l'interior dels Ports d'Orta que, amb el títol de "Salvem els Ports", pretenien donar a conèixer la problemàtica del massís i en demanaven la declaració de Parc Natural. Podríem dir que a partir d'aquestes jornades començava a néixer una coordinació comarcal que l'any 1981 es materialitzaria amb la creació del Centre d'Estudis de la Terra Alta.

Passarien vint-i-quatre anys fins que, el juny de 2001, la part catalana del massís fós declarada Parc Natural, i tot just un dels conferenciants d'aquelles jornades del 1977, Rafael Balada, en seria el seu primer director.

La implicació dels centres d'estudis en la defensa del patrimoni natural del massís ha estat una constant des del 1981 fins fa ben poc, quan la creació d'entitats més especialitzades en la defensa i l'estudi del patrimoni natural entitats ecologistes han pres, en certa manera, el relleu als centres d'estudis o, si es

vol, han esdevingut centres d'estudis especialitzats en l'estudi i en la defensa del patrimoni natural.

Cap a finals del segle passat, a les Terres de l'Ebre es van succeir diverses lluites en defensa del patrimoni natural, començant per la lluita antinuclear, contra el mini transvasament, en defensa del delta de l'Ebre i, com no, també en defensa dels valors naturals dels Ports. És en aquest espai natural on tingué lloc la lluita contra la instal·lació de marbreres al massís, que acabà feliçment amb l'expulsió de les empreses mineres i, conseqüentment, amb la integritat de gran part del massís. En aquesta última lluita, el Centre d'Estudis de la Terra Alta va ser l'entitat capdavantera en una disputa que va ser difícil, dura i que suposà un enfrontament amb ajuntaments i particulars més interessats en els ingressos econòmics que en el mal que es feia al massís.

6.3.- El patrimoni arquitectònic

El decreixement demogràfic de la població, subjecta a processos emigratoris, ha fet que durant molts anys gran part dels nuclis antics del nostres pobles hagin estat deshabitats i inclús abandonats, fet que ha ocasionat un deteriorament de les construccions. Però, afortunadament, gran part d'aquest patrimoni, que se salvà dels processos de desamortització del segle XIX, ha arribat als nostres dies i, mitjançant actuacions i declaracions de protecció de les respectives administracions autonòmiques, s'ha fet que molts dels municipis interiors de les Terres de l'Ebre hagin estat declarats conjunts historicoartístics. Uns exemples d'això els trobem a Orta i a Arnes a la part catalana, i a Calaceit, La Freixneda i Vall-de-roures a la Franja.

Com a actuació més remarcable en defensa d'aquest patrimoni, podríem fer esment de la portada a terme pel Centre Picasso, l'any 1993, quan tingueren lloc les primeres Jornades Picassianes. L'acció consistí en la reivindicació del convent de Sant Salvador, monument historicoartístic, com espai per realitzar activitats culturals. L'edifici era (i és encara) propietat del bisbat de Tortosa, però el mossèn de la parròquia disposava de les seves claus i del seu ús, privant l'accés a tothom. El Centre Picasso realitzà una "ocupació" de l'espai i l'entitat equipà i adaptà els espais interiors de l'església amb llums –es produïa la electricitat amb grups electrògens–, realitzant exposicions i concerts de música clàssica. Amb el pas dels anys, el bisbat cedí el convent per trenta anys a l'Ajuntament d'Orta, realitzant-se més obres per adequar-lo amb noves sales expositives. No hi ha cap dubte que l'actuació reivindicativa portada a terme en el seu moment pel Centre Picasso ha estat determinant a l'hora de guanyar un espai cultural i arquitectònic per a la col·lectivitat.

6.4.- El patrimoni artístic: Picasso

L'estudiós picassià Josep Palau i Fabre sempre ens deia que als d'Orta ens havia tocat la loteria i encara no havíem anat a cobrar-la. Es referia a les dues estades que Picasso va fer al municipi i a la poca rendibilitat que n'havíem tret. Davant la impossibilitat de tenir originals, és a partir de 1997 quan es començà a treballar en la identificació de tota l'obra que va pintar a Orta i també en la seva localització. L'objectiu d'aquesta recerca no era d'altre que sol·licitar als seus propietaris l'autorització per realitzar una reproducció facsímil destinada a crear una exposició a Orta i a recollir tota l'obra realitzada en les seves estades al municipi. La història de com es forjà el Centre Picasso és llarga: es va haver d'anar en contra de la voluntat de l'ajuntament, del capellà i de la Generalitat però, finalment, després d'aconseguir la cessió de l'edifici de l'Antic Hospital, l'any 1992 s'obria al públic, i en pocs mesos es convertiria en una de les col·leccions més visitades de les Terres de l'Ebre, assolint l'autogestió. Des d'aleshores, a les seves instal·lacions s'han anat realitzant gran quantitat d'activitats culturals; entre elles destaquen les Jornades Picassianes que en la primera edició, el 1993, obtingueren un dels Premis Nacionals d'Arts Plàstiques de la Generalitat de Catalunya, i l'exposició d'obra original, realitzada a la tardor del 1998, amb motiu del centenari de la seva primera estada de Picasso a Horta.

L'experiència viscuda en la consolidació i gestió del Centre Picasso ha estat determinant a l'hora d'aplicar-la als altres elements patrimonials.

6.5.- El patrimoni escrit: els arxius

L'accés als arxius municipals ha estat un dels principals entrebancs que hem tingut sempre a la Terra Alta. La resposta dels ajuntaments sempre ha estat que no hi ha cap document anterior a l'última Guerra Civil. En la majoria de vegades això és cert, però en d'altres, gran part d'aquests fons, tant municipals com judicials, han estat els mateixos ajuntaments, en l'època de principis de la transició, qui els van cremar.

Un dels objectius més importants que ens vam marcar des de la constitució del Centre de Documentació de l'Ecomuseu dels Ports (CEDEP) era el de què l'ajuntament ens donés accés al seu arxiu per poder comprovar que l'excusa que sempre se'ns havia donat de què no hi havia res era certa. Es va poder comptar amb la col·laboració del consistori i en un magatzem municipal vam poder trobar muntanyes de papers, carpetes, llibres, BOE... Vam demanar autorització per poder realitzar una tria de documentació amb la finalitat de fer-ne una catalogació i després de portar tot el material a un nou emplaçament més adequat, es va separar tota la documentació que contenia un valor històric de la que no. Un cop catalogat i inventariat tot el material, ens vam trobar amb 2.538

documents, compresos entre l'any 1640 i el 1982, on hi destacava un gran fons documental del segle XIX. L'ajuntament, el 2000, cedí la gestió de l'Arxiu Històric Municipal al CEDEP i des d'aleshores s'ha digitalitzat el segle XVII i actualment s'està digitalitzant el segle XVIII. L'objectiu és poder facilitar la documentació a tot aquell estudiós que ho sol·liciti sense necessitat de traslladar-se a l'arxiu. El catàleg dels documents d'aquest arxiu es pot "baixar" de la web www.irmu.org.

Pel què fa a l'arxiu judicial, no vam tenir tanta sort, ja que va ser un dels que es van cremar durant la legislatura del 1977-1982. És ben trist veure com hi ha hagut arxius que s'han salvat de les guerres carlines i de l'última guerra civil i, en canvi, no han pogut amb la ignorància i la incultura d'alguns alcaldes i regidors de finals del segle XX.

6.6.- La posada en valor del patrimoni: l'Ecomuseu dels Ports

Una opinió molt personal i discutible és que l'associacionisme cultural que té lloc en un espai geogràfic determinat –municipi, comarca, vegueria...- no pot viure d'esquena a la realitat social i econòmica on es troba immers. Cal una militància ben clara i definida en defensa del patrimoni, tant del material com de l'immaterial, i les organitzacions que es troben dintre del què anomenem centres d'estudis encara més, ja que, per definició i per dedicació, són les organitzacions que més coneixement tenen de la seva riquesa patrimonial i, conseqüentment, més conscienciació davant dels abusos que pateix el nostre patrimoni. És per això que sempre ens hem posicionat davant de les accions que hem considerat que atemptaven contra la integritat: en els articles que precedeixen en deixem constància.

També penso que, al mateix temps que hi ha una denúncia i una acció en defensa del patrimoni, també hi ha d'haver una alternativa en una comarca, la Terra Alta, en què les estadístiques ens diuen, entre d'altres dades negatives, que té la renda per càpita més baixa de Catalunya, els índexs d'envelliment i analfabetisme més alts, i també que és una de les comarques amb més dedicació de la població activa a la agricultura. Davant d'aquest panorama, una de les alternatives econòmiques proposades per nosaltres va ser la posada en valor de tot un conjunt patrimonial que, sense cap mena de dubte, es trobava –i es troba- infravalorat. Com ens hem referit anteriorment, la primera experiència de gestió patrimonial ha estat l'obertura al públic, el 1992, del Centre Picasso, realitat que projecta el municipi d'Orta a l'exterior i que constitueix un reclam cultural i turístic que consolida l'entitat, fa possible la seva autogestió, ha creat dos llocs de treballs directes i, no cal dir, ha dinamitzat el sector serveis d'Orta.

D'aquesta experiència neix l'any 1996 el projecte de l'Ecomuseu dels Ports, amb l'objectiu d'intentar eixamplar l'experiència del Centre Picasso (patrimoni artístic) a d'altres camps patrimonials com el natural (Ports) i l'arquitectònic

(arquitectura templera, hospitalera i del Renaixement). El mateix 1996 es crea l'entitat promotora del projecte: el Centre de Documentació. Ecomuseu dels Ports (CEDEP), i es presenta als ajuntaments dels municipis implicats (Orta, Arnes i Prat de Comte). Comencen les gestions amb l'Ajuntament d'Orta per a la cessió a l'entitat de l'edifici de l'antic Centro Obrer, situat a l'interior del centre històric d'Orta, i que és l'espai destinat a albergar el Cap de l'Ecomuseu. També es comença a equipar la radial del patrimoni natural: el mas de Quiquet, situat a l'interior dels Ports, on se senyalitza un itinerari de natura a la vall de Corretja, i on es reprodueixen tres activitats preindustrials: un forn de calç, una carbonera i un clot de pega. No cal dir que en tot el procés de negociació, de consolidació i d'equipament dels respectius espais museogràfics es va passar per diferents moments crítics, però, finalment, el juliol del 2002, obríem al públic el Cap de l'Ecomuseu del Ports. Des d'aleshores fins a l'actualitat hi ha alguns discursos museogràfics que ja s'han canviat i, pel què fa a les radials, el convent dels Àngels ha estat restaurat amb la intencionalitat d'albergar el Centre d'Interpretació de l'Arquitectura Templera i Hospitalera i també la del Renaixement; al Mas de Quiquet (radial de patrimoni natural) s'han ampliat el itineraris i properament s'inaugurarà una exposició sobre l'evolució del paisatge. Pel què fa al Centre Picasso (radial de patrimoni artístic), s'ha organitzat el setembre de 2005 una trobada de Museus Picasso d'arreu del món, amb l'objectiu de crear una xarxa internacional de col·laboració i d'intercanvi d'activitats relacionades amb l'obra de Picasso mirant cap al 2009, que és el centenari de la seva segona estada a Orta.

L'Ecomuseu dels Ports i, en definitiva, tots els ecomuseus, no són uns projectes tancats, sempre sorgeixen nous objectius o discursos museogràfics que en substitueixen a d'altres; per tant, són equipaments en constant canvi. Sobre tota la teoria filosòfica que hi ha a l'entorn de la seva concepció, nosaltres l'hem adaptada a les nostres necessitats: en cap moment hem seguit els seus plantejaments teòrics al peu de la lletra, inclús n'hi ha alguns als quals ens mostrem totalment contraris, ja que tenen una visió de la gent que viu al territori com si estiguessin dintre d'una reserva índia: es veu clarament que alguns dels seus teòrics han estat de procedència urbana. És ben curiós, de vegades, quan vénen estudiants d'antropologia o antropòlegs amb un gran discurs teòric, que veuen que portat a la pràctica acabaria en un gran desastre. No es pot actuar al món rural sense conèixer-lo i, sobretot, ignorant la mentalitat de les persones que hi viuen.

6.7.- La gestió patrimonial i les relacions institucionals: un fet singular

A mesura que s'ha anat consolidant el projecte museogràfic i la seva gestió patrimonial, la línia que hem seguit des d'un principi ha estat molt diferent de la seguida per d'altres organitzacions semblants. Aquestes diferències no són tan sols de gestió, sinó també de la mateixa concepció de funcionament de les entitats gestores. Entre aquestes singularitats en destacaríem dues.

La primera consisteix en trencar la típica estructura del funcionament de l'associacionisme cultural i de la seva organització interna. Ens referim que, dintre de l'entitat, no ens preocupa gaire la quantitat de membres, ni la quota que es paga, sinó el treball personal i el temps que qualsevol membre pot dedicar a l'entitat i als projectes que es porten a terme. Està comprovat que el futur d'una organització sense ànim de lucre depèn més del treball i de la dedicació dels seus membres que de mil persones –posem per cas- que es limiten a pagar la seva quota anual i a assistir a l'assemblea general que es realitza cada any. És per això que ens interessa i valorem més un membre actiu que cinquanta quotes. Per tant, si ens demanen l'ingrés a l'entitat, el què demanem és treball i compromís, més que un número de compte bancari. És per això que el Centre Picasso i el CEDEP no són entitats en les quals comptem amb gaires associats, ja que, repeteixo, valorem més la dedicació que les quotes. Si bé legalment tenim l'estructura d'una entitat cultural sense ànim de lucre, organitzativament ens situaríem més a prop d'una fundació, en la qual en lloc d'haver-hi un important fons econòmic que algú ha aportat pel seu funcionament, aquest és substituït per l'aportació del nostre treball. Això sí, treball que no és remunerat, ja que, si ho fós, d'acord amb el reglament intern, no es podria ser de la Junta Directiva, i a la inversa: les persones assalariades que treballen per a l'Ecomuseu, en tasques d'atenció a l'usuari o bé fent recerca, tampoc ho poden ser.

L'altra singularitat és un altre principi que hem cregut innegociable i que consisteix en la delimitació clara i precisa de les relacions i competències amb els organismes públics, i molt especialment amb l'Ajuntament d'Orta. Els edificis que són destinats a espais expositius, com és el cas de l'Antic Hospital d'Orta (Centre Picasso) i de l'antic Centro Obrer (Cap Ecomuseu) són espais cedits pel consistori al Centre Picasso i al CEDEP respectivament, on les entitats són les encarregades del seu equipament i la seva gestió. L'ajuntament hi col·labora amb la despesa de la llum, l'aigua i la neteja dels edificis, no interferint en cap moment en la gestió, l'organització i la planificació de les activitats. Aquest apartat és molt important, ja que constitueix una garantia de futur en no dependre en cap moment dels canvis polítics que es produeixin, ni de les arbitrarietats dels alcaldes o regidors de torn. Hi ha moltes entitats i projectes que se n'han anat en orris per no deixar ben clar aquest punt. No dependre del poder muni-

cipal de torn també permet moure's amb una gran llibertat de pensament i d'acció, la qual cosa és bàsica si es tracta de posicionar-se davant de qualsevol actuació encaminada a la salvaguarda de qualsevol element patrimonial. Evidentment, a l'altre costat de la moneda es troba la nul·la aportació econòmica de l'ens municipal al projecte museogràfic i a les seves activitats, però la llibertat també té un cost que nosaltres creiem que val la pena pagar.

Pel què fa a la gestió, el Centre Picasso (radial de patrimoni artístic) és un equipament que s'autogestiona al 100%; és per això que els ajuts sol·licitats durant els últims tres anys són inexistents. Aquest últim any han passat per les seves instal·lacions unes 14.000 persones. Actualment genera directament dos llocs de feina. Dintre de tota l'estructura museística sempre hem tingut molt clar que Picasso és el pal de paller i la projecció exterior més important de tots els elements patrimonials amb què compta el territori.

El Cap de l'Ecomuseu dels Ports no arriba a les xifres del Centre Picasso. Això es deu a diversos factors, i un d'ells és la projecció internacional que té Picasso, que marca una diferència determinant i insalvable. Les visites al Cap de l'últim any s'han situat als voltants dels 8.000 visitants. Es compta amb ajuts institucionals, tant pel què fa a la Diputació de Tarragona com a la Generalitat, sobretot en les activitats de recerca. La declaració dels Ports com a parc natural ha contribuït i contribuirà en gran manera a la projecció i difusió del patrimoni natural de l'Ecomuseu, ja que s'han establert importants acords de col·laboració amb els òrgans de govern del parc. Actualment l'Ecomuseu disposa de tres treballadors, dos d'ells dedicats a l'atenció dels usuaris (Cap de l'Ecomuseu) i un altre a la recerca.

Crec que el saldo de tota l'obra realitzada durant aquests últims anys pel què fa a la gestió patrimonial és positiu. Hem demostrat que mitjançant l'estudi, la protecció i la difusió dels diferents elements patrimonials amb què compta el territori es constitueix un element de dinamització econòmica de primer ordre. Un exemple el tenim en el municipi d'Orta, on el 1991 la població activa en el sector agrícola era del 52% i la dels serveis, del 19 %. Deu anys després, el 2001, l'ocupació en el sector agrícola era tant sols del 28% i la del sector serveis, del 37 %. Com podem veure, el sector serveis ha passat a ser el que més ocupació laboral genera al municipi, diferència que avui en dia (2005) està augmentant. Creiem que les polítiques culturals aplicades al patrimoni han donat i vénen donant el seu fruit, no tan sols en l'economia local, sinó que també han ajudat a què els mateixos habitants del municipi apreciïn i valorin molt més un patrimoni que feia quinze anys era totalment ignorat o depreciat.

Per acabar, voldria dir que hi ha una tendència a utilitzar el patrimoni cultural com a eina de reclam turístic. Aquestes actuacions tenen els seus detractors, però si no s'utilitza aquesta eina, que a la vegada rep importants ajuts europeus

destinats a diversificar l'economia rural, molt del patrimoni material que tenim el perdrem. Hem de pensar que, de la mateixa manera que un escriptor, un músic, un actor... vol guanyar-se la vida a través de les seves obres i això ningú li ho qüestiona, tampoc hem de privar que els habitants d'un territori ho facin a través de la preservació, la gestió i la difusió del seu patrimoni.